

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Naujo žanro paieškos: Miguelio de Unamuno rimonas

2012-05-18

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Literatūra

AUTORIUS: Akvilė Šimėnienė

DATA: 2012-05

Naujo žanro paieškos: Miguelio de Unamuno *rimonas*

Akvilė Šimėnienė

Miguelis de Unamuno – vienas universaliausių ispanų literatūros kūrėjų, antikos kultūros, senosios graikų ir lotynų kalbų specialistas, Salamankos universiteto profesorius, rašytojas, politikas, literatūros kritikas ir filosofas. Savo įvairiapusėje kūryboje ieškojęs atsakymų į amžinuosius būties klausimus, siekęs naikinti diskursų, įprastai skirtingų mąstymo laukų, o ypač žanrų, ribas, nepasidavęs paslapties ir nežinomybės dominavimui, oponavęs krikščionybės mokymui.

Išskirtinis Miguelio de Unamuno literatūrai priskiriamos kūrybos eksperimentas – bandymas sukurti, apibrėžti ir praktiškai įgyvendinti naują naratyvinį žanrą – *rimoną*¹. Naujo žanro sukūrimas gali būti suprantamas ir kaip postmodernistinis autoreferentiškas (labai ankstyvas, turint omeny autoriaus gyvenamąjį laiką 1864–1936) žaidimas, kvestionuojantis ir neigiantis griežtai apibrėžiamus žanrus, literatūros kūriniam keliamus išankstinius reikalavimus bei fundamentaliąsias modernizmo prielaidas: racionalumą, objektyvumą, visuotinį progresą.

Naujo žanro kūrimo siekis pastebimas jau ankstyvuosiuose Unamuno tekstuose, kuriuose jis teigia ieškąs galimybių atnaujinti visus klasikinius literatūros žanrus bei įsteigti asmeninį santykį su jais.

Kaip gali būti apibūdinamas ir apibrėžiamas *rimonas*, ar tai stabilias ypatybes turintis žanras? Kuo jis artimas romanui? Apmąstymus šia tema lengvina tai, kad pats autorius aiškiai nurodė, kuriuos iš savo kūrinių laiko *rimonais*, o kurių – ne. Prie *rimonų* priskiriami šie M. de Unamuno tekstai: „Gerasis šventas Manuelis, kankinys“, „Meilė ir pedagogika“, „Migla“², „Abelis Sanchezas“, „Teta Tula“³.

Tad kokie gi tie apčiuopiamesni *rimono* bruožai? Visų pirma, tai naratyvinis „apsinuoginimas“: *rimonuose* nėra aprašymų, sudarančių svarbią klasikinio ir realistinio pasakojimo dalį. Nepaisant to, kad erdvių ir personažų aprašymų nėra,

rimonų veiksmo vieta nusakoma gana lengvai – XX a. pr. Ispanijos provincijos. *Rimone* „Gerasis šventas Manuelis, kankinys“ esantis ežeras nėra veiksmo vieta todėl, kad atlieka simbolinės trans-istorinės veiksmo vietos funkciją. *Rimone* „Abelis Sánchezas“, naujai interpretuojamame Abelio ir Kaino mite, iš viso nėra nei chronologinių, nei geografinių nuorodų.

Antras svarbus *rimono* bruožas būtų išskirtinai individualizuotas protagonistas, nestokojantis romantizmo literatūroje veikusio personažo individualo bruožų. *Rimono* protagonistai – nesuklasifikuojami ir nepriskiriami kokiam nors įprastų personažų klasei, nepasižymi suklasifikuojamomis savybėmis. Tai visada išskirtiniai, egocentriški ir ekscentriški, mistifikacijoje gyvenantys ir ją dažnai kuriantys veikėjai. Neklaidinga būtų šiuos *rimonų* protagonistus vadinti ir antagonistais dėl nuolat vykstančios kovos už savo pačių egzistenciją. Kitaip tariant, tai yra veikėjai, dėl kurių egzistencijos ir tikrumo buvo dvejojama (paties autoriaus arba antraplanių veikėjų *rimone*), todėl jų veikimo trajektorija yra kova už išlikimą ir galimybę įsitvirtinti literatūros tekstuose. Ypač įdomus yra Augusto Pérezo – pagrindinio „Miglos“ *rimono* veikėjo – veiksmų laukas: nepatenkintas savo autoriaus nulemtu likimu, *rimono* protagonistas ateina pas autorių (Miguelį de Unamuną) į Salamančą ir reikalauja pakeisti savo likimą. Veikėjas išlaisvinamas nuo autoriaus primestos valios ir tampa nepriklausomu, savo lemtį kontroliuojančiu. XX a. pr. ispanų literatūroje toks akibrokštas buvo netikėtas ir išskirtinai originalus. Kalbant apie Europos literatūrinį kontekstą, panašiu protagonisto išsilaisvinimu Unamunui būtų artimas L. Pirandello, pjesėje „Šeši personažai ieško autoriaus“ leidžiantis personažams neva tiesiogiai bendrauti su autoriumi ir prašyti savo lemties pakeitimą. Tokiu būdu, anot G. Mareckaitės, autorius teigia tiesos negalimumą, reliatyvumą ir kvestionuoja jos paiešką bei pabaigto, racionalaus personažo vertę⁴.

Trečiasis Miguelio de Unamuno *rimonų* bruožas yra pagrindinių veikėjų nemirtingumo siekis: tiek Manuelio, tiek Augusto, tiek Joaquino. Siekis būti nemirtingiems suprantamas kaip siekis nenustoti egzistuoti skaitytojo sąmonėje, apie ką pats autorius prabyla *rimonų* prologuose. Manuelis, Augustas, Joaquinas trokšta pereiti mirties ribą kaip nebaigtinę egzistencijos patirtį ir toliau bendrauti su skaitytoju iš anapusbės, kurią suvokia kaip šio pasaulio tęsinį. Pats Miguelis de Unamunas yra rašęs: „visi mano sukurti *rimonų* veikėjai... yra mano paties sielos dalys...“⁵. Tokia autoriaus nuomonė apie savo *rimonų* veikėjus įrodo jo sampratą apie veikėjų funkcijas ir literatūrą apskritai: likti ir reprezentuoti literatūriniame tekste dvasinius, intelektualinius autoriaus sąmonės judesius ir taip manifestuoti nemirtingumą. Miguelis de Unamunas bandė išsiaiškinti žmogaus (ne)mirtingumo priežastis – rašytojas sugebėjo genialiai išsaminti (ir taip išlikti nemirtingas) savo kūrinuose, kurie tiek jo gyvenamuoju laiku, tiek vėliau sulaukė nepaprasto susidomėjimo. Jo novatoriškumas atsiskleidė ir per vaizduotės, kaip pagrindinio tiesos ir proto elemento, įteisinimą.

Ketvirtasis *rimonų* bruožas galėtų būti, laikantis Miguelio de Cervanteso ir Benito P. Galdoso⁶ tradicijos, nauja realizmo sampratos interpretacija: fikcinių personažų ir realiai egzistavusių asmenų „maišymas“ tame pačiame tekste, teksto pasakojimų „persidengimas“ (iš pradžių atrodo, kad pasakojama viena istorija, vėliau paaiškėja, kad tai buvusios dvi arba daugiau skirtingos istorijos etc.), personažų išnykimas ir atsiradimas iš naujo tame pačiame tekste, belaikiškumas ir istoriškumas, kurie

pateikiami kaip modernios realybės, skirtingai nuo tradicinio realistinio pasakojimo, reprezentacijos tekste.

Penkta *rimono* savybė yra dialogo, kaip esminio prozinį pasakojimą konstruojančio elemento, išskėlimas. Neigiant ir perinterpretuojant realistinio romano palikimą visiškai atsisakoma aprašymo ir stabdomas pasakojimo veiksmas. *Rimonų* herojai iškyla kaip statiški vaizdiniai scenoje, su aiškiais vidinių refleksijų trajektorijomis, tačiau skaitytojas beveik nieko nesužino apie veikėjų buitį, išorę, apdarus, įpročius ir pan. Kitaip tariant, iš Unamuno *rimonų* būtų neįmanoma rekonstruoti epochos materialinės kultūros. Kaip penktosios *rimonų* savybės dalis reikėtų minėti vidinį monologą, pasakojimo pasakojime konstravimą ir stilistinį pasakojimo kalbos suartėjimą su gyvąja, šnekamąja kalba.

Ir paskutinis Unamuno *rimonų* bruožas yra išskirtinai aukštas tekstų polisemiškumo laipsnis. Atrodytų, kad *rimonai* reprezentuoja vien filosofines ir teologines idėjas, „įvilktas“ į literatūrinę rūbą. Tačiau ne tik. Visi be išimties Unamuno *rimonų* tekstai kalba apie žmogaus sąmonės duotis kaip apie sinestetines ir natūraliai neturinčias diskursų skirstymo įgūdžio. *Rimonais* skaitytini ir interpretuoti iš mažiausiai keturių perspektyvų: kaip filosofinių ir teologinių idėjų „sugyvinimas“, kaip ironiškas žvilgsnis į tuometinėje Ispanijoje išivyravusią realistinę literatūros kritiką, kaip diskurso autonomiškumo kvestionavimas, kaip siekis moderninti krikščionišką mąstymą, kaip žingsnis ispaniškojo ir Pietų Amerikos avangardo link, kaip kalbinio žaidimo savipakankamumo įtvirtinimas.

Kaip pats ne kartą yra rašęs, *rimonas*, kaip naujas naratyvinis literatūros žanras, turėtų jungti romaną ir filosofiją⁷. *Rimonas*, arba *la nivola*, yra estetinių ir formaliųjų svarstybų raktas, įsteigiantis parašyto kūrinio – naratyvinio teksto – autonomiją bei savipakankamumą. Autonomiškame *rimonopasulyje* klausimai ir ieškojimai neturi būti niekaip teisinami ar įtikinantys skaitytoją, nes jie reprezentuoja autoriaus gyvenimo prasmės ieškojimą klausiant, o tai, anot Unamuno, yra vertinga savaime.

Žvelgiant į Unamuno *rimonus* aiškėja, kad daugelį amžių filologijoje egzistavusi skirtis tarp autoriaus-kūrėjo (kontroliuojančio kūrybinį procesą) ir personažų, sukurtų autoriaus (paklūstančių kūrėjo valiai), nebegalioja, nes personažai gali „išsilaisvinti“ iš kūrėjo valios ir tapti nepriklausomais bei imti modifikuoti autorių. Dekonstruojamos hierarchinės autoriaus – kūrėjo – personažų pozicijos, jie tampa lygiaverčiais partneriais, „žaidžiančiais“ kalbinius žaidimus tol, kol sąlygos tenkina abi puses. Akcentuojama skaitytojo svarba kūrybiniame procese: jis yra teksto priėmėjas, suvokėjas. Skaitytojas yra esminis tekstą kuriantis elementas. Be jo, anot Unamuno, tekstai nebūtų tokie, kokie yra, ir liktų užkonservuoti mirtiname laiko vakuume, naikinančio bet kokią prasmę. Skaitytojai nuolat perkuria tekstus juos vis naujai skaitydami, nors autoriai jau būna „užbaigę“ savo darbą: skaitytojai yra nuolatiniai „filtrai“, lemiantys kintantį teksto suvokimą, laiduojantys jo nemirtingumą ir išlikimą.

Miguelio de Unamuno mąstymo inovatyvumas stebina ne tik drąsa, bet ir teorinės-filologinės minties pralenkimu mažiausiai dvidešimčia metų. Skaitant šiuolaikines literatūros teorijas atrodo, kad Miguelis de Unamunas jų buvo pasiskaitęs prieš imdamasis rašyti kūrinius. Pavyzdžiui, interpretuojant tekstą iš fenomenologinės priegios svarbi komunikacinės sistemos autoriaus-teksto-skaitytojo išsidėstymo

schema: fenomenologiškai žvelgiant į tekstą, akcentas nuo pirmojo (autorius) perkeliamas į tekstą ir skaitytoją. Teksto skaitymas nėra ir negali būti „<...> natūralus veiksmas, jis visada yra iškreiptas ir valdomas paveldėtų ir duotų idėjų, kurios gali istoriškai keistis“⁸. Kita, atrodytų, Unamuno, bet iš tiesų fenomenologo R. Ingardeno mintis idealiai atitinka ispanų kūrėjo išsakytą autoriaus-teksto-skaitytojo sampratą:

<...> Galutinė kūrinio prasmė sukuriama tik susitikus tekstui su skaitytoju - kaip dviejų prasmių akiračių susiliejimas ir kaip dialoginis tų prasmių variantas.⁹

Anot šiuolaikinio hermeneutiko H. G. Gadamerio, „kūrinio prasmė nėra objektyvi ir baigtinė, ją nuolat kuria ir keičia jo suvokimai (receptijos)“¹⁰. Miguelis de Unamunas taip pat buvo įsitikinęs, kad kūrinio prasmė nėra baigtinė ir neegzistuoja universali, nekintanti jo prasmė, ji yra nuolatinio kismo būsenoje, nes susiduria su vis kitu laiku gyvenančiu skaitytoju, kuris yra esminis kūrinio prasmę bei jos atsinaujinimą laiduojantis elementas.

Unamunas, panašiai kaip daugelyje šiuolaikinių diskurso teorijų, žaidė rašymu ir išsakė būtinybę atnaujinti autoriaus, kaip hierarchiškai svarbiausios figūros, kūrėjo, sampratą. Anot jo, kūrėjas atlieka vienkartinį veiksmą - sukūrimą (kurį ne kartą lygino su Dievo, kuriančio pasaulį, figūra). Kūrinys po savo gimimo negrįžtamai atsiskiria nuo kūrėjo ir egzistuoja autonomiškai. Lygiai kaip ir modernioje hermeneutikoje, autorius, anot Unamuno, neturi būti tiriamas, nes tai yra neįmanoma: sukėlęs audringų diskusijų bangą tuometinėje Ispanijoje, Unamunas teigė, kad autoriaus figūros tirti neįmanoma, nes jis tėra aukštesniosios sąmonės įrankis. Ispanų kūrėjas, dešimtmečiais pralenkdamas filologinės minties raidą, tvirtino, kad tik skaitytojas yra tas aktyvus elementas, sukuriantis ir valdantis teksto reikšmes.

¹ „Metuose“ (2011 m., Nr. 6) publikuotas M. de Unamuno *rimono par excellence* „Gerasis šventas Manuelis, kankinys“ vertimas į lietuvių kalbą (iš ispanų kalbos vertė A. Šimėnienė). ² Unamuno M. MIGLA. Iš ispanų kalbos vertė V. V. Petrauskas. - Vilnius: Vaga, 1975. ³ Unamuno M. TETA TULA - Iš ispanų kalbos vertė S. Zbarskas. - Kaunas: Šatrija, 1937. ⁴ Mereckaitė G., „Spektaklio tekstas - dramos (ne)tekstas“, in: Menotyra, 2010, t. 17, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, p. 101-102. ⁵ Unamuno M. OBRAS SELECTAS. - Madrid: Austral Summa, 1998, prólogo de Julián Marías, p. I-XIII. ⁶ Svarbiausias ispanų klasikinio realistinio pasakojimo kūrėjas ir įtvirtintojas, gyvenęs 1843-1920 m. Madride. ⁷ Quinziano F., „Niebla: Miguel de Unamuno y el sueño de la "nivola"“, in: Associazione Ispanisti Italiani (AISPI). ⁸ Jurgutienė A., „Fenomenologinis, hermeneutinis ir receptinis teksto interpretavimas“, XX AMŽIAUS LITERATŪROS TEORIJOS, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 27. ⁹ Ibid., p. 31. ¹⁰ Ibid., p. 37.